

it was explained by the policy of local authorities, who rarely provided a room for a dormitory, and often extracted them. Acute conflicts arose through residential areas and with local organizations. It is said that for a decade, the state-funded construction of new dormitories was being financed. Student forces were widely attracted to carry out construction work. Not having enough of their living space, educational institutions often rented them to other establishments. Students also settled in the premises of former religious buildings. Housing for a part of the students became legally established educational buildings. The author states that problems with the settlement more than once arose also because the students' residential areas were occupied by teachers. It is noted that most dormitories were insufficiently equipped with furniture, lack of bed linen. Over time, the equipment of the hostels improved, but it was unbalanced. Part of the article is devoted to unsatisfactory sanitary condition of most dormitories. The management of the institution on an unsanitary basis attracted the offenders to responsibility. In the dormitories quite often violated the rules of internal order, for violation of which the young people were evicted from the hostel, or dismissed from the institutions.

Key words: student, institute, technical school, dormitory, bed, unsanitary.

Отримано: 2.07.2017

УДК 94(477)«192/193»

А. А. Лубчинський

ДО КОЛГОСПУ ЧЕРЕЗ ГОЛОДОМОР

У поданому до розгляду дослідженні розглядаються причини та передумови суттєвих перетворень у сільському господарстві України в кінці 20-х – на початку 30-х рр. ХХ ст. Метою цього дослідження є розкрити істинні причини злочинних дій радянського керівництва при переході до суцільної колективізації шляхом голодомору 1932-1933 рр. та силового тиску на українське селянство.

І. Сталін розглядав примусову колективізацію як засіб накопичення коштів для здійснення індустріальних перетворень. Існуюча система господарювання на селі була не сама досконала. Але, разом з тим, вона не вимагала проведення процесу колективізації обов'язково в стислі терміни. До створення колективної системи господарювання можна було підійти поступово, враховуючи економічні, і, головне, соціальні чинники. Проведення суцільної колективізації насильницькими методами було не виправданним. Застосування репресивних методів примусу селян до вступу до колгоспів було надмірною дією.

З економічної точки зору не потрібно було проводити масштабну акцію по розкуркуленню заможних селян. Їхній господарський досвід можна було б використати у подальшому для роботи в колгоспах. Для подолання опору селян радянське керівництво застосовувало терор і примус. Насильницькі методи колективізації викликали опір населення. В окремих випадках доходило до збройного протистояння.

Ніщо не може виправдати дії влади спрямовані на створення штучного голодомору, що забрав мільйони людей, призводив до випадків канібалізму, пробуджував в людях тваринні інстинкти.

Ключові слова: нова економічна політика, колективізація, голодомор, насилья, селянство.

На кінець 20-х – початок 30-х рр. соціально-економічний розвиток країни поставив на порядок денний питання істотних перетворень у сільському господарстві на основі докорінної технічної реконструкції, піднесення загальної культури села тощо. Система господарювання на селі, сформована в 20-ті рр., стримувала економічний розвиток країни, але разом з тим не вимагала проведення «суцільної колективізації» у стислі терміни, як це було зроблено. Ніякі об'єктивні умови не можуть виправдати злочинів, насильств і терору щодо селян, вчинених під час колективізації і розкуркулювання по-сталінськи. Гасло «суцільної колективізації», яке Й. Сталін висунув на початку 1928 р., змінило характер перетворень, здійснюваних до цього, і суперечило самій ідеї добровільності об'єднання селян у колективні господарства. Й. Сталін розглядав примусову колективізацію як засіб різкого збільшення вилучення коштів з села, щоб забезпечити «стрибок в індустріалізацію». Тракткування колективізації не як самостійної мети перебудови сільського господарства, а як засобу для вирішення проблем, що існували поза селом, було грубим порушенням плану кооперування селянських господарств на суто добровільній основі.

Дослідження даної проблеми спрямовувалось на фальсифікацію, підтасовку подій нової економічної політики з метою показати перевагу колективної форми господарювання над усіма іншими.

Питання згортання непу і переходу до суцільної колективізації вивчалось не тільки вітчизняними, а й зарубіжними дослідниками. Зокрема, професор А. Ноув (Великобританія) розглядав долю непу з точки зору внутрішньо-політичної боротьби серед більшовицької верхівки, штучне загострення воєнної небезпеки з боку капіталістичних держав, невиправдане форсування індустріалізації країни, яка потребувала додаткових фінансових асигнувань, джерелом яких була колгоспно-радгоспна система [1]. В умовах розвалу Радянського Союзу значною подією став вихід 14-ти томної праці англійського історика Е. Карра «Історія радянської Росії» [6]. У другому томі, він детально аналізує неп і процес переходу до колективних форм виробництва та його наслідків.

У літературі 90-х років принципово по-іншому оцінюються передумови колективізації сільського господарства та згортання непу. Історики Л. Беренштейн, С. Кульчицький, Г. Мигрін, П. Панченко, Ф. Джос, О. Каденюк які критично аналізують раніше опубліковані праці, докорінно з інших методологічних засад відтворюють та оцінюють процеси економічного розвитку українського села кінця 20-х рр. ХХ ст. [2].

Трагізмом голодоморів і безвихідним становищем українських селян в перші роки суцільної колективізації проникнуті роботи І. Рибача [3], А. Морозова [4], А. Матвєєва [5].

В середині 20-х років намітився цілеспрямований відступ від початкових ідей непу особливо в аграрному секторі. Проблеми

розвитку економічних відносин на селі все більше вирішувались з позиції класової боротьби та примусу.

Ідея колективізації стала більш категоричною в зв'язку з хлібозаготівельною кризою 1927-1928 рр. Й. Сталін це пояснював «куркульським страйком», вважає, що вирішення продовольчої проблеми можливе на основі усуспільнення майна. В цьому відношенні показовою є телеграма Й. Сталіна ЦК КП(б)У від 14 січня 1928 р. «Ми вирішили, – говорить у телеграмі, – ... натиснути жорстко на наші парторганізації і надіслати їм конкретні директиви про заходи щодо підвищення рівня хлібозаготівлі» [7, с.195].

В період до 1927 р. створення колгоспів не мало масового характеру. Причиною низького рівня колективізації автор вважає небажання більшості українських селян (в тому числі і незаможників) усуспільнювати худобу, тяглову силу, реманент та власне господарство, вони намагалися залишитися одноосібними власниками, якщо не землі, то хоча б засобів виробництва. За період з жовтня 1927 р. по жовтень 1928 р., навпаки, загальна кількість колгоспів по Україні подвоїлась. В 1927 р. їх було 6316, а в 1928 р. – 12042 [8, арк. 12]. Це пояснюється тим, що квітневий (1929 р.) об'єднаний пленум ЦК ВКП(б) затвердив надзвичайні заходи, проголошені Й. Сталіним. На перше місце були висунуті адміністративно-репресивні дії: розкладка здачі хліба по господарствах, заборона вільної торгівлі, конфіскація хліба тощо. Ще раніше, на початку 1928 р., проти селян впроваджувалось застосування 107-ї статті Кримінального кодексу (за спекуляцію та приховування хліба), загороджувальні заходи між окремими районами тощо [9, с.70].

Надумавши в лютому 1928 р. скасувати НЕП, перейти до політики надвисоких темпів індустріалізації, що суперечила еквівалентному обмінові між містом і селом, примусово об'єднати селян у колективні господарства і накинути продрозкладку колгоспам, Й. Сталін на словах усе це заперечував. Він заявив: «Розмови про те, що ми нібито скасовуємо НЕП, впроваджуємо продрозкладку, розкуркулюємо і т.д. є контрреволюційним базіканням» [12].

Механізм сталінського «стрибка в індустріалізацію», складовим елементом якого стала «суцільна колективізація» сільського господарства, було запущено в листопаді 1929 р. На 1929–1930 господарський рік прирост продукції в гаузах, що виробляли засоби виробництва, затвердили в розмірі 45,1% [12]. Було визнано за необхідне створити загальносоюзний орган управління сільськогосподарським виробництвом – Наркомзем СРСР. Оголошено курс на суцільну колективізацію. Пленум окремо заслухав доповідь генерального секретаря ЦК КП(б)У С. Косіора «Про сільське господарство України і про роботу на селі». Зазначалося, що Україна має все необхідне, щоб іти швидкими темпами попереду інших республік у колективізації сільського господарства [12].

Дедалі чіткішою ставала тенденція до форсування темпів колективізації. На місцях реагували відповідним чином. Наприклад, на пленумі Шепетівського окружного партії в січні 1930 р. було вирішено обігнати передові округи й досягти за весняну посівну

кампанію 75%, а до річниці жовтневого більшовицького перевороту – 100% колективізації. В інструктивному листі ЦК КП(б)У від 24 лютого 1930 р. за підписом С. Косіора було висунуто гасло: «Степ треба цілком колективізувати за час весняної посівної кампанії, а всю Україну – до осені 1930 р.». Інакше кажучи, встановлені для республіки постановою ЦК ВКП(б) від 5 січня 1930 р. терміни колективізації зменшили на рік-півтора [12].

15 січня 1930 р. було створено спеціальну комісію на чолі із Молотовим для підготовки постанови про ліквідацію куркульства як класу. Вже 18 січня заступник голови ОДПУ СРСР Г. Ягода розіслав на місця директиви № 775 та № 776, по створенню на місцях оперативних груп для проведення операції по виселенню заможних селян [10, с.62-63].

Становище на селі дедалі більше загострювалося. Адже селян у колгоспи заганяли, використовуючи всі засоби адміністративного тиску. Усуспільнювали не тільки засоби виробництва, а й продуктивну худобу та птицю. На насильство селяни відповіли масовими невдоволеннями, відкритим протестом аж до антирадянських збройних виступів. Знищення худоби приватними господарствами стало масовим.

2 березня 1930 р. газета «Правда» надрукувала статтю Й. Сталіна «Запаморочення від успіхів» у якій автор засуджував «перегини», відповідальність за які він цілком перекинув на місцевих працівників. Було наголошено на обов'язковості принципу добровільності при утворенні колгоспів. Згідно з новою редакцією примірною «Статуту сільгоспартілей», надрукованою в березні у газеті «Правда», колгоспникам надавали право мати корову, дрібну продуктивну худобу і присадибну ділянку.

14 березня 1930 р. ЦК ВКП(б) прийняв постанову «Про боротьбу з викривленням партійної лінії в колгоспному русі». Березневі директивні документи внесли заспокоєння в селянські маси. Почався зворотній, істотний вплив селян з колгоспів. В «ударному» Шепетівському окрузі з колгоспів вийшло 45% господарств [12].

В більшості округів спостерігався прямий адміністративний примус селян-одноосібників до об'єднання у колективи. Поручувалась доктрина В. Леніна про те, що перехід селян від дрібного індивідуального до великого колективного господарювання – справа складна і в ній, в першу чергу, зайвий примус.

Напрута на селі зростала. Насильницькі методи колективізації, свавілля представників влади, примусовість створення комун і колгоспів викликали опір селян. Селяни відкрито демонстрували своє небажання працювати колективно, були випадки «бабських бунтів».

Питання про місце і долю куркулів у колективізованому селі несподівано виникло на XV партконференції ВКП(б) (квітень 1929 р.) у ході обговорення доповіді М. Калініна про шляхи піднесення сільського господарства [12]. Секретар ЦК КП(б)У П. Любченко вважав, що куркулі можуть працювати у колгоспі. Інші делегати висловлювалися за збереження їхніх господарств в урізаному вигляді за межами колгоспних ланів.

Але все було вирішено адміністративним шляхом у комісії під головуванням Я. Яковлева яка висловилася за перехід у районах «суцільної колективізації» до політики «ліквідації куркуля як класу». Цей висновок, який Й. Сталін вперше оголосив на Всесоюзній конференції аграрників-марксистів 27 грудня 1929 р., ввійшов до згаданої постанови ЦК ВКП(б) від 5 січня 1930 р. [12]

Спеціальну комісію у складі С. Косіора, В. Балицького, та П. Постишева було затверджено ЦК КП(б)У. Ними були визначені контрольні цифри розкуркулення – 150 тис. господарств і висилки – 60 тис. за межі України [10, с.62-63].

Нова класова політика на селі випливала з логіки суцільної, тобто примусової, колективізації. Про можливість роботи куркулів у колгоспах уже згадувалося. Тепер питання було поставлено по-іншому: виселяти чи не виселяти в райони країни, непридатні для сільського господарства, «розкуркулені» селянські сім'ї, незалежно від того, мали вони експлуататорські ознаки чи ні. У відповідь селяни розправлялись над активістами колгоспного руху, іноді надто жорстоко і криваво. Доходило навіть до збройного протистояння. За деякими даними в селах України під час колективізації мали місце 40 тис. повстань і бунтів [9, с.83].

Ситуація в сільському господарстві була катастрофічною. Посівна кампанія затяглася до кінця червня, і все-таки недосів становив понад 2 млн. га. Відведені під чорний пар площі перетворилися на розсадники бур'янів. Просапні культури були необроблені, частина посівів загинула. На решті площ урожай був невеликий. Як повідомив у доповіді С. Косіор, в окремих районах в 1931 р. на полях до половини урожаю залишилося незібраним, невивезеним або втраченим під час обмолочування [12].

Нова збиральна кампанія викликала ще більшу тривогу. Зростала апатія селян, багато з них голодувало. На поля виходили «перукарі» – найчастіше жінки, які зрізували колоски на кашу для дітей і сім'ї загалом. Коли почалися жнива, з'явилися «несуни». 7 серпня 1931 р. було прийнято закон «Про охорону соціалістичної власності», який власноручно написав Й. Сталін. Згідно з цим законом, за крадіжку колгоспного майна вводили «вищу міру соціалістичного захисту» – розстріл із конфіскацією всього майна або позбавлення волі на термін не менше 10 років. Сучасники називали його «законом про п'ять колосків» [12].

Загалом за різноманітними підрахунками було визначено, що з України було депортовано, тільки у 1930 р., 90 тис. сімей [9, с.83], що само по собі є загальноукраїнською трагедією.

У ході колективізації було ліквідовано мережу підприємств і організацій сільськогосподарської кооперації, що розвивалася протягом 20-х рр. Колективізація супроводжувалася експропріацією заможного, найпродуктивнішого прошарку селянства, отже, відбувся істотний підрив продуктивних сил села. Продрозкладка, яка повернулася в село, зумовила кризу, характерною ознакою якої була незацікавленість селян у розвитку громадського господарства, відчуження від землі, небажання працювати. За завданням

ЦК КП(б)У на початку 1933 р. було перевірено 340 колгоспів різних районів України. Встановлено, що 19% працездатних колгоспників за рік не виробили жодного трудовдя, а 30% мали від 1 до 50 трудовднів. На зборах партійного активу Запорізького району секретар ЦК КП(б)У М. Хатаєвич оголосив, що 49% колгоспників не виходять на роботу, не беруть участі в колгоспному виробництві [12].

На думку радянського керівництва виправляти становище потрібно силовими, репресивними методами, а також, так званим «голодним терором». Означена політика призвела до виникнення в Україні голоду ще на весні 1932 р. [9, с.93].

Р. Конквест вважає, що загалом від голоду 1932-1933 років в Україні загинуло 9 млн. чоловік, зменшилась народжуваність. Голод вплинув не тільки на українців, а й на росіян, євреїв, поляків тощо, які проживали на той час в Україні [11, с.221].

В кінці 20-х років виявились досить суперечливі процеси в становленні і розвитку аграрного сектора республіки. Вони обумовлювались не тільки відступом від непу, а й утвердженням командно-адміністративної системи управління. В результаті попередньої націоналізації землі і подальшого усупільнення засобів виробництва було знищено найбільш продуктивну силу в товарному виробництві – верству селян-господарів, індивідуальних виробників, котрі в любуї іншій країні є основою сільськогосподарського виробництва. Голод, терор, свавілля місцевих керівників призвели до того, що український селянин-хлібороб перестав належати сам собі. Провідником влади і долі хліборобів стали керівники колгоспів та радгоспів.

Список використаних джерел та літератури:

1. Ноув А. О судьбах нэпа // *Вопросы истории*. 1989. № 8. С. 172-176.
2. Беренштейн Л., Кульчицький С., Панченко П., Мигрін Г., Джос Ф., Каденюк О. Українське село у 20-90 роках ХХ ст. (короткий історико-економічний нарис). Київ. 1998. 124 с.
3. Рибак І.В. Соціально-побутова інфраструктура українського села (1921-1991). Кам'янець-Подільський. 2000. 304 с.
4. Морозов А.Г. Кредитна кооперація під пресом колективізації // *Пробл. історії України: Факти, судження, пошуки: Респ. міжвід. зб. наук. пр.* 1992. Вип. 2. С. 46 – 51.
5. Рибак І.В, Матвєєв А.Ю. Трагічний перелом. Колективізація і розкуркулення на Поділлі та Південно-Східній Волині. Кам'янець-Подільський. 2001. 140 с.
6. Карр Є. История Советской России. Кн. 1: Том 1 и 2. Большевицкая революция. 1917-1923 / пер. с англ., предисл. А.П. Ненарокова. Москва: Прогресс, 1990. 768 с.
7. Телеграма ЦК ВКП (б) местным парторганизациям об усилении мер по хлебозаготовкам. 14 января 1928 г. Харьков, ЦК КПУ, Кагановичу, Медведеву // *Известия ЦК КПСС*. 1991. № 5.
8. Матеріали української загальнопланової комісії при українській економічній нараді // *ЦДАВО України*. Ф. 337, Оп.1, Т. 3, Спр. 6948, Арк. 4-18.
9. Завальнюк О., Рибак І. Новітня аграрна історія України. Кам'янець-Подільський: Абетка-НОВА, 2004. 288 с.

10. Адамовський В.І. Ешелони у вічність. Депортації населення в першій половині ХХ ст. Кам'янець-Подільський: видавець Д.Г. Зволейко. 2007. 184 с.
11. Конквест Р. Жнива скорботи. Радянська колективізація і голодомор. Київ: Либідь, 1993. 234 с.
12. Пасічник М.С. «Історія України». URL: http://libfree.com/198619564-istoriyaistoriya_ukrayini_pasichnik_ms.html

А. А. Лубчинский

К колхозу через голодомор

В поданном к рассмотрению исследовании рассматриваются причины и предпосылки существенных преобразований в сельском хозяйстве Украины в конце 20-х – в начале 30-х гг. ХХ ст.

Целью этого изыскания является раскрыть истинные причины преступных действий советского руководства при переходе к сплошной коллективизации путем голодомора 1932-1933 гг. и силового давления на украинское крестьянство.

И. Сталин рассматривал принудительную коллективизацию как средство накопления средств для осуществления индустриальных реорганизаций. Существующая система ведения хозяйства на селе была не сама совершенная. Но, вместе с тем, она не требовала проведения процесса коллективизации обязательно в сжатые сроки. До создания коллективной системы ведения хозяйства можно было подойти постепенно, учитывая экономические, и, главное, социальные факторы.

Проведение сплошной коллективизации насильственными методами было неоправданным. Применение репрессивных методов принуждения крестьян к вступлению в колхозы было чрезмерным действием. С экономической точки зрения не нужно было проводить масштабную акцию по раскулачиванию состоятельных крестьян. Их хозяйственный опыт можно было бы использовать в дальнейшем для работы в колхозах. Для преодоления сопротивления крестьян советское руководство применяло террор и принуждение.

Насильственные методы коллективизации вызвали сопротивление населения. В отдельных случаях доходило до вооруженного противостояния. Ничего не может оправдать действия власти направленные на создание искусственного голодомора, который забрал миллионы людей, приводил к случаям каннибализма, пробуждал в людях животные инстинкты.

Ключевые слова: *новая экономическая политика, коллективизация, голодомор, насилие, крестьянство.*

A. A. Lubchinskiy

To the collective farm through the starve to famishment

The reason and preconditions of vital importance reorganizations in the agriculture farming of Ukrainian at the end of the 20-th – 30-th years of the XX centuries in the handed to consideration study are scrutinized.

The aim of this study was to lay bare the true reasons of the soviet leaders crimes actions in the time of transition to whole collectivization by means of 1932-1933 years famishment, and by power pressure on Ukrainian peasantry.

Y. Stalin regards the forced collectivization as the way of saving the means of industrial remaking realization. Existing village farming system was not enough absolute. But at the same time, carrying out the

collectivization in the brief period of time was not obligatory. There were possibility to approach to the collective farm system creation little by little, taking into account economic and primary social aspects.

It was unjustified to carry out complete collectivization by forced methods. It was excessive action of using repressive compulsory of the villagers entry into the collective farm. From the economic point of view it was not necessary to carry on extensive actions on dispossession of the prosperous villagers. Their economical experience could be used on the further work in the collective farm.

To neutralize villager opposition the soviet leaders used terror and constraint. Forcible methods of collectivization excited the population opposition. Sometimes it ends in armed opposition. Nothing could justify power actions aimed at formation of artificial famishment, which took away millions of people, drive to the cases of cannibalism, evoked animal instincts.

Key words: new economic policy, collectivization, famishment, violence, peasantry.

Отримано: 29.08.2017

УДК 94(477)«1917/1920»

О. М. Ляшук

ЛІКВІДАЦІЯ ВСЕУКРАЇНСЬКОЇ УЧИТЕЛЬСЬКОЇ СПІЛКИ ЯК СКЛАДОВА УТВЕРДЖЕННЯ РАДЯНСЬКОЇ ВЛАДИ В УКРАЇНІ

Стаття присвячена освітнім процесам в Україні в часи революції 1917-1921 рр. В центрі уваги постало протистояння радянського та українського національного підходів до реформування освітньої сфери. На прикладі Всеукраїнської Учительської Спілки здійснюється спроба показати багатогранність зазначеного процесу.

На основі аналізу джерел та історіографії досліджуються причини ліквідації радянською владою Всеукраїнської Учительської Спілки, обставини цієї події.

Автор відмічає, що ліквідація Всеукраїнської Учительської Спілки стала однією із складових утвердження радянської влади в Україні на початку 1920-х років.

Ключові слова: Всеукраїнська Учительська Спілка, освіта, радянська влада.

Українська революція 1917-1921 років безумовно стала визначною подією вітчизняної історії. Характерною рисою цього часу стало українсько-більшовицьке протистояння. Воно відбувалося не лише на воєнно-політичному, ідеологічному, а й на освітньому рівні. Останній аспект, в тій, чи іншій мірі розглядався в публікаціях радянських дослідників [4; 11], представників української діаспори [13; 18] та вітчизняних науковців [2; 3; 6; 12; 14-17; 19; 20]. Попри накопичений ними фактичний матеріал та дослідження, вважаємо необхідним звернути увагу на вказане протистояння на прикладі Всеукраїнської Учительської Спілки.

З початком Української революції 1917-1921 рр. активізувався рух за національну освіту. Необхідність її створення диктувалася рядом життєво важливих причин. По-перше, масова непись-